

Драгомир Костић

Универзитет у Приштини, Косовска Митровица

Међународни центар за православне студије, Ниш – Србија

e-mail: kosticdragomir@yahoo.com

ДРУГИ ЈЕ ПРВИ. ПИСАЊЕ КАО УНИЖЕЊЕ (Житије светог Симеона Немање Светог Саве)

Апстракт: У раду се говори о феномену затвореног или пригушеног говора Светог Саве у његовом **Житију светог Симеона Немање**. У њему се његова улога и значај у успостављању духовног и државнотворног утицаја у развоју Србије минимизира до потпуне негације и деградације, а истиче улога другог, Немање, према коме се писац до краја односи са удивљењем, поштовањем и бескрајном љубављу. Са данашњег гледишта, то је равно чуду. Хиперболизација у оба смера: позитивна, према другом, негативна према себи. Ово, у најмању руку, мора да збуњује читаоца, који је упознат са делима Доментијана и Теодосија о животу Светог Саве и који се пита које је његово право лице. Оно каквим се сам представља, или оно величанствено, смирено и одлучно како га сликају његови биографи?

Кључне речи: Свети Сава, Немања, Доментијан, Теодосије, хиперболизација, поштовање Другог, самоунижење.

Свети Сава је једно када пишући о другоме (Немањи/Симеону), узгред, говори и о самом себи (**Житије светог Симеона Немање**), а сасвим друго када о њему пишу други (Доментијан, Теодосије па и његов брат, Стефан Првовенчани, и он, узгред, пишући исто о оцу – **Житије светог Симеона**). У свом **Житију светог Симеона Немање** Сава игра посве подређену улогу; у житијима о њему Доментијана (**Живот Светог Саве**) и Теодосија (**Житије Светог Саве**), задобија главну улогу, иако и тада, као јунак, протежира (форсира) други лик, лик свога оца, владара и, касније, монашког сабрата. Његов однос према оцу је, и у једном и у другом случају, непромењен: пун дивљења и пун поштовања.

То, даље, на једној страни говори о пищевој и синовљевој скромности (чак претераној скромности), или о умањењу сопственог значаја и сопствене личности; на другој, истицању значаја другог, оца, бившег успешног владара, а онда обичног монаха, једног од првих светитеља српских, који је у своме народу утврђивао најпре световну, а потом и духовну моћ. Немањиним одласком с власти и замонашењем те, нарочито, Савиним живописним приказом његове смрти и свега онога што јој је претходило, постаје одвећ јасно да је он заслужио такав однос и такву пажњу.

Ипак, да ли је Сава (син али и писац) морао у тој мери да се подређује оцу, да је то било преко (сваке) мере, готово понизно и до снисходљивости и самоунижавања и самозабрављања?

Савино сагледавање Немање

Савино *Житије светог Симеона Немање*, иако обимом мало и фрагментарног облика (непотпуно, састављено од неколико делова међусобно лабаво везаних), представља, уистину, ремек-дело, не само у житијном жанру,¹ него и у српској књижевности уопште.² Шта је томе (том утиску који се чини општим) допринело? Можда пишчева позиција у њему, односно, перспектива приповедања, у којој се, у првом реду, истичу (из које произилазе) осећања: преврела и пресензибилна. Писац (истовремено и син), пише о оцу са поштовањем које иде до страхопоштовања и са дивљењем које се протеже до обожења (обожавања). А све то било је од епохалног, далекосежног значаја.³ При том, иако је био и сам део те приче, сопствено учешће у њој минимизира до безличја, па чак и до негативне слике о себи. Син који је у једном тренутку (рана младост) отишао од оца, враћа му се покорно и враћа му стоструку љубав за бол који му је, својим изненадним одласком, нанео.

Да је Немања истински, вансебно, јунак ове повести, назначава Сава већ у уводу свога дела, именујући га као „ваистину триблаженога господина”,⁴ и, нарочито, израженом дилемом (сумњом) како га даље (тачно) ословљавати (називати): „Јер како ћемо овога називати? Владарем ли, а уз то и учитељем? Јер утврди и уразуми срца свију

1 Кашанин истиче да то и није житије [„У историји српске књижевности, Савин животопис Немањин још увек се каткад убројава у хагиографску литературу, у житија Срба светитеља. Спис није светачко житије, већ и стога што је писан пре канонизовања Немањина, кад монах Симеон још није био проглашен за светитеља и за чудотворца”, Кашанин 1975, 124-125], што је Богдановић окарактерисао као тежњу „у српској књижевној историографији, да се све српске биографије у извесној мери издвоје из житијног жанра, па чак и супротставе том жанру као нешто битно друкчије, и увек наводно световније, лаичкије”. Богдановић 1986, 22. – Радмила Маринковић, коју је Богдановић такође поменуо у том негативном контексту, предлаже да се дело уместо уобичајеног *Живота светог Симеона* назове *Живот господина Симеона*: „Свети Сава у овом делу уопште не следи правила писања хагиографије, а као учено и црквено лице, он је та правила савршено познавао. Могао је на овај начин поступити стога што његов отац, Немања, у тренутку кад Сава пише, 1208. године, није био канонизован, нити је сам Сава овим делом стварао основни текст неопходан за канонизацију” (1986, 1238-1239). И затим у духу Д. Богдановића, али у обрнутом смеру: „Чине се насилни покушаји да се Савино дело, ипак, уклопи у жанр хагиографије, али се тада мора константовати да су неки делови предимензионирани, неки недовољно развијени, а неки обавезни делови хагиографске схеме једноставно прескочени”. Маринковић 1986, 1239. Истичући, у даљем тексту, компромис до кога се дошло: „Решење жанровске припадности Савиног дела се најчешће, у новије време, налази у томе што се оно назива ктиторским житијем. По својој функцији *Живот господина Симеона* и јесте ктиторско житије, то јест животопис оснивача, ктитора, манастира Студенице, Стефана Немање, али се тиме не објашњава литерарна одређеност овога дела, јер ктиторско житије није књижевнотеоријски појам, него се њиме само истиче садржина и функција дела”. Маринковић 1986, 1239.

2 „Животопис Немањин, који је Сава саставио у пресудним тренуцима народног и свога живота, иде међу најсадржајније и најбоље написане списе на српском језику. Он је светске вредности”. Кашанин 1975, 111-112. „[...] али тај мали спис је једна од највећих творевина једног српског писца”. Кашанин 1975, 124. – „*Житије светог Симеона* једно је од најлепших и најскладнијих у читавој старој српској литератури; одликују га непосредност казивања и емотивност. Опис боловања и последњих тренутака јунака спада у антологијска места”. Јухас-Георгијевска 1997, 13.

3 „Оним што је тада написано почињала је, у ствари, српска књижевност, а оно што је тада доживљено описано је на најлепшим страницама српске књижевности XIII века”. Маринковић 1986, 12.

4 Сава 1986, 97.

и научи нас како правоверни хришћани треба да држе праву веру у Бога”.⁵ Да је Немања био владар, то је више него јасно, забуну, донекле, може изазвати ово *учитељ*. Ко је он био учитељ? Сину, непосредно речено, није; он је за учитељем (Христосом) био и отишао од њега. А био је то, без сумње, и учитељ и пастир: „Јер утврди и уразуми срца свију и научи нас како правоверни хришћани треба да држе праву веру у Бога”.⁶ Сава је, налазећи се у Светој Гори, у то нема никакве сумње, већ *држао праву веру у Бога*. Али, друго је он, монах, додуше син владарев, а друго сам владар, владар у успону, који се у једном одсудном часу, „оставивши пропадљиво и заволевши непропадљиво”,⁷ одриче владарског трона и одлази међу монахе. Одричући се власти, остао је власт свему народу.

У томе га је следио његов син. Све што је Свети Сава, „човек од акције”,⁸ предузимао и радио, имао је у виду – народ. Тако је и настало и ово његово житије. Тај његов утилитаризам био је без преседана (остатка).⁹ Сава, заједно са братом, успоставља Немањин култ.¹⁰

Тако Немања од недодирљивог и недоступног властодршца постаје заштитник свију неприметних, бедних и потлачених: „безнадежним нада, убогим заступник, ништима хранитељ, наге у свој дом уводећи одеваше их, сирочад нахрани, удовице оправда, слепим и хромим и немоћним и глухим и немим ваистину нада постаде”.¹¹ Писац зна да то можда није довољно, па свог јунака доводи у контекст с другима (другим моделима) [„има Соломонову премудрост, Давидову кротост, Јосифову добру нарав”,¹²]. [...] „И просто рећи: све своје имање у зајам издаде, јер постаде други Авраам странопримац, земаљски анђео, небески човек”¹³. (*У зајам издаде...* Он, за сад, не каже *раздаде*.) А кад, затим, каже: „А за овог блаженог старца сигурно се привеза ка вери његовој речено: ’Ко љуби оца или матер више него мене, није мене достојан, и ко не узме крста свога и за мноме не иде, није ми подобан’”¹⁴, мора да је свестан Немањине задоцнелости (просто, он није одавно имао ни оца ни матер), али јесте оставио „дом или

5 Исто.

6 Исто.

7 Доментијан 1988, 307-308.

8 Кашанин 1975, 119.

9 „Св. Сава је временом све више увиђао да човек може бити добар хришћанин и у исти мах волети своју отаџбину и својнарод, и да у исто доба може, или чак и мора служити и Богу и стаду, које му је Бог поверио. Та љубав према отаџбини и народу, која се код Св. Саве постепено рађала и снажила, упућивала га је временом све више на рад у другом правцу, него што је био онај, којим је он као млад дечко пошао, и идеалима различитим од оних, којима је он првобитно мислио да служи.[...] У зрелијим годинама он је у све већој мери све ствари посматрао са практичне стране и ценио их са практичног гледишта”. Станојевић 1935, 120-121.

10 „У доба кад је писао Немањину биографију[...], Стефан је сав предан изграђивању очевог култа и држи се његовог политичког завештања. Сава је тада у Студеници и ту саставља свој приказ Немањиног живота (1208) и пише песме за обављање култа Немањиног (1209-1213), које после прерађује и допуњује (1227-1234). *То су необично важни тренуци за стару српску књижевност, за њен развојни лук. Од тада она предано служи династији. Сва је усмерена да слави Немањиће, једино њих. Под династијом се мисли на Немању и на његове потомке, а никако не на претке његове, ни на браћу његову*”. Радојчић 1962: 23. Нагласио Д. К.

11 Сава 1986, 98.

12 Сава 1986, 99.

13 Сава 1986, 98.

14 Сава 1986, 99.

њиве или имање или жену или децу”¹⁵, као што се истиче у још једном библијском изводу.¹⁶

Но, стиже и да се огради. У случају да нешто не изрекче (у очеву подобност): „О владавини његовој и држави његовој не исписасмо по реду, што слушамо и видесмо, да се не умноже речи”.¹⁷ Да би додао, као у поткрепу, „зато ћу о овом укратко изложити, да се не умножи писање”.¹⁸

О томе је Свети Сава у свом делу (значајно и зналачки) водио рачуна. Речи и писање се ту, заиста, нису умножили; у томе је он остао доследан. Тиме је очуван и ефекат управо тог неумножавања речи, кратког, сажетог и не баш континуираног приповедања, дакле и неочекиваног (на пример, Сава тек на крају дела, после Немањине смрти говори о његовом рођењу и првим данима живота). Мудар пишчев обрт. Његова надмоћност посматрања света и уочавања најбитнијег у Немањином животу. „Јер када је дошло време, овај прозорљиви муж сву славу и част овога света сматраше као ништа, и красота овога света изгледаше му као и дим, а Христова љубав растијаше у њему и разараше срце његово [...]”.¹⁹

Плач за сином када је отишао од дома (и од њега), понавља се сада када се на одлазак спремао он сам. „А ови сви много су ридали и говорили му: – Не остављај нас сироте, господине, [...]”.²⁰ Са врхунцем: „и другога господина и оца не познасмо осим тебе, господару наш!”.²¹ Тако, на тај начин, Немања остаје (упамћен) као (први) Отац, отац нације. Ипак, то плакање и ридање за њим је хиперболизовано, доводи се у везу са Рахиљиним плачем за децом, што није исто, не остављају деца (поданици) Немању, него он оставља њих. Осим тога, Рахиљина деца су побијена, а он само одлази од њих, иако народ предосећа да се више, у облику у којем их је оставио, неће вратити.

И онда, као да до тада ништа о Немањи није рекао, син-писац остаје још у недоумици како да га означи (да каже ко је он, ко је Немања?), доводећи га нешто ближе пред читаоце:

Ваистину у недоумици сам како да га назовем. Да ли господином добрим? Да ли учитељем праве вере? Оцем благим? Пастиром, који вером напаса предано му стадо? Просветитељем цркава и учитељем добрих обичаја и који вазда пребива у молитвама? Да ли преизобилним служитељем и љубитељем ништих? Да ли наставником праве вере и учитељем добре вере и чистоте, светилом васељене? Да ли наставником пуним вере и узором кротости и поста? Да ли наставником премудрости и смислодавцем и укротитељем несмислених? Да ли чуваром стада свога и премудрим бранитељем свију оних који живе око њега?²²

Немања је отац, али та недоумица, то није случајно, то морамо схватити озбиљно. Сава је знао, Немања је био владар без премца, господар неба и земље Србије,

15 Исто.

16 Матеј 19, 29.

17 Сава 1986, 99.

18 Исто.

19 Сава 1986, 100. Слично с исказом самог Немање у Хиландарској повељи Симеона Немање: „[...]и све овога света, част и слава дође ми као ништа, и сва красота овога живота и диван изглед, показа ми се као дим, а Христова љубав се везиваше за мене, макар и недостојног, ја одмах оставих владавину моју и све моје, [...]” Немања 1986, 31-32.

20 Сава 1986, 101.

21 Исто.

22 Сава 1986, 104.

монарх коме се није могао упутити приговор; шекспировски чврсто грађен, а не словенски колебљив и молећив лик.

Величина Немањина је апсолутизована!²³ Оно што је писац бојажљиво сугерисао („све своје имање у најам издаде“) сада је много конкретизованије („Раздавши све своје имање ништима, изиђе од владавине своје и деце своје и жене своје“).²⁴ Други део овог исказа је неспоран, али како разумети онај први, о раздавању имања, што је први услов за приступање Богу и Божјем (како је то наглашено у јеванђељима²⁵). Ко су овде *ништи*? Ко ме је Немања оставио *своје имање*? Није ли то имање више духовно? Његови синови не могу бити ништи. Или су то сви они који остају по страни одлучног пута к Богу којим се он запутио. И где је већ био његов најмлађи син. Њих двојица на једној страни, на другој – сви остали.

Сава настоји да очев живот повеже са јеванђеоским животом. Немања није само његов отац него и отац нације. Што више светлости буде бацио на њега, то ће више светла пасти и на читав српски народ. То је чисто практично размишљање.

Наравно, све би било узалуд да није успостављена чврста основа. А та основа је вера. Када Сава каже: „Јер ваистину отац наш господин Симеон сатвори писано у јеванђељу, продаде све што имађаше и купи једини бисер бесцени“²⁶, не говори ништа што није: Немања је уистину престо заменио за монашку (пустињачку) осамљеност, дајући све за ништа, све видљиво за невидљиво, раскош и сјај двора, „и све земаљске красоте“²⁷ за покајничку тишину. Тај његов потез, међутим, испоставиће се, био је од пресудног значаја за државотворност нације. Он, потом, све време па чак и на самртничкој постељи, не заборавља на свој народ и моли се за њега.

Иако је и у том чину замене владарске за монашком ризом било и радости. У првом реду због сусрета са одбеглим сином,²⁸ и у испуњену његове очите жеље да до њега дође. Символично, и не само симболично!

И стиже на ливаду мира, међу дрвета красна узрастом и плодовима, на којима поју слатке птице, где слушавши и поживе мирним и неметежним и богоугодним животом, укоренивши се добро у правој вери и светло сијајући, стојаше као дивно дрво у добром пристаништу, то јест Светој Гори. А посред ове нађе некога жељенога монаха као слаткогласну птицу и пустињољубну грлицу, милу утеху христољубиву старцу, и некада од њега отхрањено јагње, изданак од плода његова и цвет од корена његова, а ту је и добри мирис. Јер, ваистину, зажеле и почину на ливади красној, на којој појаше птица мењајући

23 „Јер Сави је увек и свуда лебдео пред очима Немања; он је стално био под утицајем његових идеја, његов дух га је увек водио и свуда пратио, и Сава је дубоко и искрено био уверен да за све успехе, и он и Србија, имају само Немањи да захвале“. Станојевић 1935, 48.

24 Сава 1986, 105.

25 *Рече му Исус: ако хоћеш савршен да будеш, иди продај све што имаиш и подај сиромасима; и имаћеш благо на небу: па хајде са мном*. Матеј 19, 21. Нагласио Д. К.

26 Сава 1986, 105. *Па кад нађе једно многоцено зрно бисера, отиде и продаде све што имаше и купи га*. Матеј 13: 46. Нагласио Д. К.

27 Сава 1986, 124.

28 Растком, односно Савом код кога је Немања дошао у Свету Гору. Занимљиво, он се у Хиландарској повељи Симеона Немање уопште не спомиње, као ни први син, Вукан. Не спомиње се ни Савин позив да дође у Свету Гору. Помиње се само Стефан: „[...]оставих на престолу мојем и у Христом дарованој ми владавини љубљенога ми сина Стефана“, [...]. „Уз помоћ сина ми великога жупана Стефана“, [...]. Немања 1986, 32.

гласове, и насићаваше се са пет премудрих чула: гледањем, слушањем, мирисом, гласањем и додиром птице.²⁹

Неки жељени монах... од њега отхрањено јагње... То је он сам, писац, Сава. Овде је ипак занимљивије питање какво је то ово последње чуло, *гласање и додир птице*? То је знак успостављене савршене хармоније.

Певање птица и њихов мио изглед који произилази из тог певања је симбол онога живота којем се Немања у Светој Гори у потпуности одао.

Немањина смрт

И да ништа друго у свом житију Свети Сава није написао, опис Немањине смрти у њему би био довољан. По његовој замисли, тек последњи Немањини дани имали су да покажу ко је он.³⁰ Немањина смрт, иако он није био обичан човек, чак далеко од тога, описана је као смрт обичног човека. То јој даје онај неопходни драматични обол.

Опис почиње бригом о животу после смрти, оставштини за будућност. Бригом о нацији. Да се зна да је Немања заувек остао с народом. Сава је у том погледу ненадмашан. Он захтева од оца *последњи благослов* за потомство. То је и прилика да се народ узвиси, повеже у заједницу народа који полажу право на библијско наслеђе. Више од тога се у том тренутку није могло.

Госпode Сведржитељу, Боже отаца наших, Авраамов, Исааков, Јаковљев и семена праведнога, сачувај их и укрепи у држави бивше владавине моје, и помоћ пресвете Богородице и моја, иако грешна молитва нека је са њима од сада и до века.³¹

Помињање старозаветних отаца Аврама, Исака, Јакова је у функцији континуитета; они су наши преци, ми смо њихово наслеђе.

Све после тога је Немањино усамљивање: „Чедо моје, донеси ми пресвету Богородицу, јер имам завет да пред њом испустим дух свој”, говори сину.³² И пред нама, још једном, израста Богородичин лик. Мајка свих мајки. Мајка осенчена трагичним догађајем (губитком сина). Трагика, можда, већа од синовљеве. Јер он зна, она не зна. Зашто Немања у свом одсудном часу посеже за Богородицом, а не, на пример, за Христом који је апсолутна, немерљива величина. Управо да би се истакло то људско у његовој личности. Бирајући, условно речено, између иконе Христа и Богородице пред којом ће склопити очи, Немања, можда, подсвесно инсистира на својој несавршености и свом претежно људском, владарском животу којег се покајао (сви се морају покајати).

Други захтев који он износи пред сином је управо у том покајничком духу:

И простри рогозину на земљу, и положи ме на њу, и положи камен под главу моју, да ту лежим док ме не посети Господ да ме узме одаве.³³

29 Сава 1986, 108-109.

30 „Сави је главно да опише смрт Симеона Немање. О световним његовим делима говори тек као о припреми за монашки живот и за смрт достојну великосхимника”. Радојчић 1963, 66.

31 Сава 1986, 113.

32 Исто.

33 Исто.

И положи камен под главу моју... Немања се према смрти спушта узвишеније од свих узвишених.³⁴

Не зна се шта је овде драматичније и потресније: слика или дијалог?³⁵ Слика као праслика. Слика као мит.

онај кога се сви бојаху и од кога трептаху све земље, тај је изгледао као један од туђинаца, убог, расом обавијен, где лежи на земљи, на рогозини, а камен му под главом, и сви му се клањају, а он скрушено моли од свију проштења и благослова.³⁶

То је врхунац. То обострано поштовање живота и смрти.³⁷

Сава

Гледано овако, из перспективе како је Сава писао о себи, у *Житију светог Симеона Немање*, он готово да не завређује никакву пажњу и никакво поштовање. Ипак, није баш тако. У питању је више самопоштовање, односно одсуство самопоштовања, уплив личног погледа, доста искошен, заправо толико, да и није ствар велике веродостојности. Посматрано данас, то је равно чуду. Хиперболизација у оба смера: позитивна према другом, Немањи, негативна према себи.

Сава се, пишући о Немањи, свом оцу и оцу нације, угледао на њега,³⁸ деградирајући себе и своју улогу у успостављању националног идентитета.³⁹ Он као да

34 Тако је то код Саве, уметника приповедања. Тог детаља нема у другом *Житију светог Симеона*, или како га је назвао његов други преводилац, Драгутин Костић, *Житије и жизан светог Симеона* Стефана Првовенчаног. Нема тог драматичног описа ни код Доментијана, трећег писца Немањиног животописа.

35 „Опис Симеонове смрти, сав у смењивању слике и дијалога, уздржан и убуђен у исти мах, спада у најлепше странице старе српске књижевности”. Богдановић 1986, 23.

36 Сава 1986, 114.

37 У српској књижевности, можда, само још на једном месту налазимо тако драматичан (пресликан) опис смрти. И он дубокохришћански. То је умирање Трајана, уистину Божјег човека у великом роману *Трајан* (1932) Анђелка Крстића (1871-1952). С тим што је тамо тај опис знатно дужи, јер је и Трајаново умирање било необично дуго. Овде, пак, само један кратак извод:

„Прибрана сама собом, поче полако да га помешта из предгрљаја и полаже на постељу. У том се очни капци опет отворе и чист, молећив поглед управи њој право у очи. Оудар престао у котлацу под грлом, понови кретање.

– Пођи, Трајане! – из гласа она јасно прибрав сву снагу уздржљивости своје, да прекине његово мучење.

– К-уд-а ... Т-р-а-ј-а-н-и-ц-е?... – једва чујно издвоји шушањ из његових уста.

– Код Христа-бога, Трајане!... Доброга Христа, Трајане!...” Крстић 1932, 522.

38 И на његову аутобиографију. „Са Немањом га као писцем везује потпуна слобода да пише о себи и својим осећањима, мада у исто време говори о себи са самоунижавањем: *умиљени, грешни*, баш као и његов отац”. Маринковић 1986, 27.

39 „У реалном животу стално поред Немање, Сава у биографији држи себе у другом плану. Кад год помене себе, он то чини ради тога да покаже колико воли оца и отац њега, и колико се диви старцу којег је ожалостио својим бекством у Свету Гору. Причајући о Хиландару, он не каже ниједне речи о свом уделу у оснивању тога манастира, о своме путу у Цариград ради добијања дозволе од цара за обнављање цркве и бедема и за подизање нових манастирских зграда. Сава је одсутан из целог тога великог подухвата, у којем не учествује нико осим Немање. Стефан Немања је утолико већи у Савину спису, а Сава већи у очима својих читалаца”. Кашанин 1975, 128.

је настојао да максимално умањи сопствени значај у свему томе, а на другој страни да што више истакне заслуге другог. Све у духу грађења традиције.⁴⁰ А тај други био је нико други до његов отац, велики жупан Немања, оснивач владарске династије Немањића, највеће у српској историји, који је у пуној слави свој земаљски двор дао за небески. Пред њим је Сава, који је у младости побегао од њега, морао осећати кривицу. А ипак је Немања, на његов позив, оставио престо, оставио своја друга два сина, оставио Србију и дошао као монах к њему у Свету Гору, да би тамо био само оно што је био. Можда стога захвални син није ни у једној прилици хтео да истакне себе. Међутим, као што се то често удеси, управо то његово неистичање и непоказивање је истициње и показивање.

„Један најмлађи – не могу га назвати сином, већ робом – кога љубљаше изнад свих, а и овај му недоступно работаше”.⁴¹ Тако Сава започиње свој мали и незнатни удео у причи о моћном Немањи и његовом великом подвигу.⁴² Шта то Сава *недоступно работаше*, он до краја неће потпуно објаснити. Остаје то у форми загонетности.⁴³ Да ли то што је крадом отишао од њега? Али се то већ догодило. И то је било једном (кад се и завршило), шта друго?

Сама Савина осуда некадашњег свог поступка је не тешка, него претешка:

видевши немоћ своје природе и умножење грехова својих, учини као и блудни син, оставивши доброга оца и господина, и блажену матер госпођу своју, и благородну, нећу казати браћу, већ господаре своје, и обнажи све безумљем својим.⁴⁴

Блудни син... огољен и изложен поруци *безумљем својим...* Рекло би се, по овоме: ко зна шта је учинио! А није учинио ништа. Није био блудни син, далеко од тога! Па ипак, ово је први помен о том догађају и од онога ко је у њему учествовао, стога га морамо, на изванредан начин, прихватити као релевантан. То инсистирање на злом поступку (поступању) постаје јасније (јасно незгодније) у другом делу ове Савине исповести, када писац са трећег (уобичајеног) прелази на прво лице приповедања: „И отидох у туђу страну далеко, хранећи се са свињама”, (а онда безлично, приповедање ни у првом ни у трећем лицу, ипак нешто ближе том првом, ауторском) „и не насићаваше се њихове хране, мртав би и не оживе, изгубљен беше и не нађе се”.⁴⁵ Он не само да „каже да је недостојан и умањен одасвуд, сасвим у духу средњовековног топоса

40 „Користећи традицију и истодобно је напуштајући, Сава је за своју традицију изабрао Немањино време, а када је и сам Сава постао традиција, Немањино и Савино време остало је на челу свих српских традиција и у заборав бацило цео претходно пређени пут. Сава је од Немањине историјске личности изградио идеалног јунака своје литературе и српске историје”. Маринковић 1986, 12.

41 Сава 1986, 107.

42 Нема никакве сумње да је то био подвиг, раван Савином, иако се он збио на силазној путањи његовог живота (са свим животним искуством), а Савин на узлазној (без готово и мало животног искуства).

43 Можда се овде ни преводилац, Лазар Мирковић, није најбоље снашао. Али слично је, мада нешто јасније, и код другог превода овог дела, оно код Драгутина Костића: „Па један, најмањи, не могу га нарећи сином, но робом, кога љубљаше паче ових, тај баш недоступно њему работаше”. Сава 1998, 16. Овде је речју *баш* Савина *недоступна работа* још наглашенија.

44 Сава 1986, 107.

45 Исто.

скромности”,⁴⁶ него жестоко и немилице бије по себи. „Структура стила обележена [...] у целини симболизмом”, како истиче Богдановић, карактеришући поетику старе српске књижевности.⁴⁷ Сава говори из позиције *униженог аутора*.⁴⁸ Он је добро знао да *сваки који се сам подиже понизиће се; а који се сам понижује подигнуће се*.⁴⁹ И: *Жртва је Богу дух скрушен, срца скрушена и поништена не одбацујеш, Боже*.⁵⁰ Унижење као спас од „онтолошког унижења”.⁵¹ Овде се као главни проблем намеће туђа и далека земља (*отидох у туђу страну далеко*). Али, то је била Божја земља, „пречисте Богородице и изабраног извољења њезина Свете Горе”.⁵² И из житија Доментијана и Теодосија о Светом Сави ми сазнајемо колико је он волео ту *туђу* земљу. И да му је тешко падало кад год је морао да се растаје с њом. Уосталом, и оца је звао тамо! На своју малу *стазицу*: „И ти, господине мој, дођи, нуђен Духом светим по божаственом путу и по малој мојој стазици”, како је сведочио Доментијан.⁵³ Да би исказ дословно поновио у *Животу Светога Симеона*, само што је реч *нуђен* замењена речју *вођен*.⁵⁴ Зашто га је звао, ако је туђа и далеко?

Тек тамо, у Светој Гори, Сава је постао Сава, онај који је остао. Тек тамо, он је нашао себе.

А он, други Кирил, Богом подигнут, сам семе Божје Богом засејано од светих родитеља својих, прорашћено по вољи Божјој, неоскудно расејаваше имање родитеља својих, а сејаше у Светој Гори и у пренебесним селима; свети Дух силом својом безмерно испуњаваше скровиште добара самим Господом, сакривено ради оних који га љубе и који творе вољу његову, и на западу у отачаству његову расташе добра вера у срцима правоверних.⁵⁵

Како Сава, тако и његов отац, заједно. Света Гора их је обојицу учинила славнима и бесмртнима:

Обојица птице рајске, који су цвркућућим гласом у Светој Гори неумучним песмама прешли пут овога живота, и који су у Богу прешли стenu варљивогa живота и разрушили непријатељску средину града, истинити поборници Христови.⁵⁶

Света Гора је она земља коју је особито Сава заволео и која је заволела њега:

И опет се врати у обична пребивалишта, у села свете Богородице, у Свету Гору, непрестано вођен светим Духом. И дошавши у Свету Гору, сатвори радост свима преподобнима и праведнима, и по првом обичају био је свима све,

46 Маринковић 1986, 1242.

47 Богдановић 1980, 64.

48 Бојовић 2009, 6. Нагласио аутор.

49 Лука 18, 14. Нагласио Д. К.

50 Псалам 51, 17. Нагласио Д. К.

51 „Взятое на себя унижение – средство спастись отиногo, 'онтологического' унижения”. Аверинцев 2004, 86. Он за илустрацију узима сиријску легену о Алексију, Божјем човеку, „ком торой предстояло великое будущее в литературах средневековьяот Франциидо Руси”.

52 Доментијан 1988, 322.

53 Доментијан 1988, 79.

54 Доментијан 1988, 274.

55 Доментијан 1988, 67.

56 Доментијан 1988, 114.

милујући убоге, дајући преподобнима части, све тешећи богатом благодаћу, свагда имајући у богољубивој десници својој неисцрпан извор, свагда сејући семе божаствено [...].⁵⁷

Како код Доментијана, тако и код његовог другог биографа, Теодосија. Два најбоља писца српског средњег века.

Јер његова многа писма и сузе родитеља не могадоше га раније присилити да дође и да их види, а да с њима пребива – о томе се није могло ни говорити. Јер је неизменљиву и неослабљену жељу имао да *бежи од својих*, па је штавише био усрдан да у пустињи или у туђини као сиромаш сврши свој живот.⁵⁸

За Саву живот изван Свете Горе није био могућ, напуштао га је отуда само кад је морао одговарати државним, националним обавезама (потребама). Зато он и, према Теодосијевом блиставом сведочењу, пева велику похвалу Светој Гори:

Излазећи из Свете Горе као из некога раја божаственог или као да је много богатство изгубио, плачући говораше:

„О, коликих се добара лиших,
ја јадник!
О, колико богатство –
да се без бриге светске Богу молим
– замених за ништавило славе људске!
Тешко мени, тешко мени,
ко да ме не оплакује,
где падох и шта добих!
Господе Боже мој, на кога се уздах
растављајући се од светих својих
и излазећи од Свете Горе:
ако је на мени воља твоја добра,
молитвама пречисте своје Матере
и твојега угодника Симеона, оца мојега,
не остави ме да се због овога
у скрби потапам и у неизвесности.”

И тако сетан цео дан тугујући иђаше. Када је дошла ноћ и када је легао да се одмори, гора мислена и света гора Божија, гора зелена, гора натопљена Духом, гора небу слична, гора виша од небеских гора, свима анђелским силама подобна, [...].⁵⁹

Шта хоће да нам, *сада*, Сава саопшти? Да ли он то себе осуђује? Да ли хоће да нам каже како је његово бекство и брзо монашење у Светој Гори, поступак који га је уистини прославио, био непромишљен и исхитрен? Да ли се покајао због тога? У извесном погледу, то је свакако било неочекивано и непромишљено! Али, кајања, има ли тога заиста? Може ли тога бити?

⁵⁷ Доментијан 1988, 130-131.

⁵⁸ Теодосије 1988, 171. Нагласио Д. К.

⁵⁹ Теодосије 1988, 200.

Немања понавља његов поступак, дакле, у потпуности га легимитизује. Понавља у потпуно друкчијим околностима Савин, синовљев, подвиг. Он тиме сина ослобађа сваке помисли на могући грех издаје или неверства. Писац, дакле, овде говори о нечему другом.⁶⁰

Можда Немањин пут у Свету гору није више представљао подвиг [јер је, можда, дошао позно, у „једанаести час“⁶¹], али је, свакако, наглашавање оног изворног, првобитног, синовљевог подвига. Немања, као добар пастир, дао се у потрагу за изгубљеном овцом.⁶² Тим поступком он говори сину да је био у праву. Али, син, као да поново не слуша оца, па нам (читаоцима) сугерише како није био у праву. Иако је он (он пре свега, он у односу на оца који је исто као и он) поступао по јеванђељском начелу (оном истом на који се позвао сам Немања).⁶³ Како је отац сада у праву (из Савине визуре), а није у праву био онда он?

Да ли је Сава, монах, устукнуо пред Немањом, моћним владарем (који своје владање беше жртвовао) и постао исто монах? Устукнуо пред страхопоштовањем које је имао према некадашњем оцу, а сада сабрату. Као да он није позвао оца, него је отац дошао к њему (у потрази за њим). „Јер ту и нађе жељено, заблудело своје јагње; и целовавши га и узевши га на своје раме, како доликоваше, и постави га себи у службу“.⁶⁴ Сава је старији монах од Симеона и по монашком устаљеном реду он никако није могао бити подређен новодошавшем калуђеру [напротив, збио се велики заокрет, о чему пише Доментијан: „а великим Божјим промислом, чудним и несагледним његовим самотрењем опет син рођени постаде оцу духовни отац“⁶⁵], осим ако из дубоког поштовања, или љубави, или заједно љубави и поштовања, сам није тако желео (како је то код Доментијана и Теодосија и приказано).

60 „На тај начин Сава је, примењујући различите књижевне поступке, исказивао своју идејну поруку о снази одрицања као врхунском моралном чину“. Маринковић 1986, 13.

61 Доментијан 1988, 272.

62 Сава 1986, 99. „Нађе ту љубимо своје јагње Христом набележено“. Доментијан 1988, 276. – „У јеванђељској причи о блудном сину, син се враћа оцу, да би у дому његовом, након покајања, нашао себе и био оживљен. Сава, као књижевник, прибегава необичном стваралачком средству. Он хиперболише свој преступ и своје грехове, не враћа се покајан оцу, не оживљава и не налази се. Потом прави неку врсту инверзије: уместо да себе као књижевног јунака, врати дому, по угледу на библијску причу, он свога оца доводи у позицију да тражи блуднога сина и да га спасава. Дакле, у причи о блудном сину, син оставља доброга оца. То исто чини Растко, остављајући доброга оца, блажену мајку и благородну браћу, саопштавајући то приповедачким прелазом из трећег лица у прво лице (‘И отидох у туђу страну далеко’), да би одмах након тога опет довео себе у позицију трећег лица. Из наведеног исказа препознајемо дистинкцију између библијске приче и Савиног исказа: у библијској причи син се враћа оцу, док у *Житију Светога Симеона* отац одлази сину“. Бојовић 2017, 73.

63 *Који љуби оца или матер већма него мене, није мене достојан; и који љуби сина или кћер, већма него мене, није мене достојан. И који не узме крста својега и не пође за мнош, није мене достојан.* Матеј 10, 37-38. Нагласио Д. К. *И сваки, који остави куће, или браћу, или сестре, или оца, или матер, или жену или дјецу, или земљу, имена мојега ради, примиће сто пута онолико, и добиће живот вјечни.* Матеј 19, 29. Нагласио Д. К.

64 Сава 1986, 108.

65 Доментијан 1988, 322. Оцем Саву назива и старији брат, владар Стефан: „о преподобни господине мој и очекир-Саво,“ [...]. Доментијан 1988, 310.

Та Савина аутодеградација и аутодеструкција није, међутим, изолована и не случајна.⁶⁶ То се најбоље показује из његовог непосредног, песничког и ауторефлексивног обраћања оцу:

ја јадни и неблагодетни, помешах се са несмисленом стоком и уподобих се њима, бивајући убог добрим делима, а богат страстима, пун срама, лишен слободе у Бога, осуђени од Бога, оплакани од анђела, на смех бивајући бесима, обличан од своје савести, злим делима својим посрамљен. *И пре смрти мртав сам, и пре суда сам себе осуђујем, пре бесконачне муке сам себе мучим очајањем.* Због тога, припадам ка пречасним ногама твојим клањајући се, не бих ли ја, неисправљени, због твојих пречасних молитава, неко мало олакшање добио у страшни онај долазак Господа нашега Исуса Христа!⁶⁷

Ово се не говори оцу, осим ако се од њега не тражи опроштај за некакав тежи грех. Као да је Сава Немањиним доласком у Свету Гору намах изгубио свој идентитет. Он је, у сваком случају, далеко од оне представе коју наводи Доментијан из перспективе блиске Немањиној, када му је овај отпослао писмо у Свету Гору, пре него што ће и сам dospети тамо:

љубазном свом чеду, новом претечи, богоумном кир-Сави пустињском наставнику, а уз то и жителу, анђелу у телу, подражатељу бестелесних сила, а уз то и ревнитељу и сусретнику светих, и небесном грађанину, који је постом и бдењем и светим молитвама примио небесне дарове, који је пре свет оставио и пут спасења припремио родитељу своме и свој деци отачаства свога који љубе Бога и који желе живота вечнога,” [...].⁶⁸

То је пад за који не знамо када се десио! Сава као да је потпуно сметнуо с ума зашто је напустио родитеље и шта га је на том путу водило. Да није он, можда, изгубио веру у себе и није ли, у једном тренутку, помислио да је Немања постао оно што њему није успело?

Немања у пишевој (песниковој) свести остаје врх брега до којег он сам није могао да доспе; па је остао путник на путу из људског ништавила, који је зашао у божанску светлост и тамо није могао да се снађе.

66 Са деградацијом себе и умањењем свога значаја, Сава је кренуо још пре списа о Немањи, већ у Карејском типичу из 1199. године: „И ја, од свих последњи и грешнији, свагда слаб и тром за подвизавање духовно, [...]”. Сава 1986, 37. И тако редом. У Хиландарском типичу он пише „мени најхуђем од свију, а уз то и грешном”, Сава 1986, 43, [...], „ленкао и ја”, Сава 1986, 46, [...] „и узме мене грешнога”, Сава 1986, 48, [...], „ја многогрешни и увек тром на подвизавања духовна”, Сава 1986, 85; у Писму Спиридону понавља своју греховност („мада сам грешан”) (Сава 1986: 137), а у Упутству ономе који хоће да држи овај псалтир, уз грешност, поново придодaje своју лењост: „мене грешнога монаха Саву” [...] „ја грешни” [...] „лен као ја”. Сава 1986, 142.

67 Сава 1986, 111. Нагласио Д. К. Миодраг Павловић је ове мисли преиначио у стиховну, песничку форму и управо њима отворио своју *Антологију српског песništва* (XIII – XX век). Београд: Српска књижевна задруга, 1964, стр. 101, дајући им посебан наслов, „Слово о мукама”. Требало би, истине ради рећи, да најлепши стихови, означени курзивом у нашем наводу, нису Савини, него су његова позајмица од Јефрема Сирина на шта је указао Драгиша Бојовић у својој књизи *Свети Јефрем Сирин и српска црквена књижевност*, 2003. године, стр. 173-174.

68 Доментијан 1988, 271.

На крају, морамо се запитати које је право лице Светог Саве? Оно које је остало мало познато и што је произашло из самог његовог писања (аутобиографски поглед), или оно како су га други описивали (Доментијан и Теодосије, пре свих), које је ушло у народни живот и у колективну свест народа,⁶⁹ и које Саву приказује као једну од највиших вредности у њему? Питање је реторичко, одговор је вековима већ знан.

Извори

Сава, Свети (1986). *Житије светог Симеона Немање*. Сабрани списи, приредио Димитрије Богдановић. Београд. Просвета, Српска књижевна задруга.

Сава, Свети (1986). „Служба светом Симеону”. Сабрани списи, приредио Димитрије Богдановић. Београд. Просвета, Српска књижевна задруга.

Сава, Свети (1986). „Карејски типик”. Сабрани списи, приредио Димитрије Богдановић. Београд. Просвета, Српска књижевна задруга.

Сава, Свети (1986). „Хиландарски типик”. Сабрани списи, приредио Димитрије Богдановић. Београд. Просвета, Српска књижевна задруга.

Сава, Свети (1986). „Писмо Спиридону”. Сабрани списи, приредио Димитрије Богдановић. Београд. Просвета, Српска књижевна задруга.

Сава, Свети (1986). „Упутство оноем који хоће да држи овај псалтир”. Сабрани списи, приредио Димитрије Богдановић. Београд. Просвета, Српска књижевна задруга.

Немања, Симеон (1986). „Хиландарска повеља Симеона Немање” Свети Сава, Сабрани списи, приредио Димитрије Богдановић. Београд. Просвета, Српска књижевна задруга.

Сава, Свети – Стефан Првовенчани (1997). *Житије светог Симеона*, превео Драгутин Костић, приредио Томислав Јовановић. Крагујевац: Кантакузин.

Литература

Аверинцев, Сергей Сергеевич (2004). Поэтика ранневизантийской литературы. Москва: СПб, Азбука-классика.

Богдановић, Димитрије (1986). „Свети Сава”. Предговор. Сабрани списи, приредио Димитрије Богдановић. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.

Богдановић, Димитрије (1986). *Историја старе српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.

Бојовић, Драгиша (2017). „О једној необичној симбиози јеванђељских прича у Савином *Житију Светог Симеона* и трагом његових паралела”. Крагујевац: Лицеум, год. XXIII, бр.18, стр. 71-77.

Бојовић, Драгиша (2009). „Књижевно-теоријско обликовање суштине”. Предговор. Александар Наумов, *Старо и ново*, Студије о књижевности православних Словена, Ниш: Центар за црквене студије, стр. 5-8.

Бојовић, Драгиша (2003). *Свети Јефрем Сиријан и српска црквена књижевност*. Ниш - Косовска Митровица: Центар за црквене студије - Филозофски факултет.

Доментијан (1988). *Живот Светог Саве и Живот Светог Симеона*. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.

69 „Први архиепископ српски, оснивач самосталне цркве у Србији, народни светитељ, заштитник школа, врло популарна личност у нашој народној традицији, највећи човек средњег века у историји Срба и Југословена”. Поповић 2001, 238.

Јухас-Георгијевска, Љиљана (1997). „Српска средњовековна житија”. Предговор. *Стара српска књижевност*, Житија. Београд: Завод за уџбенике.

Кашанин, Милан (1975). *Српска књижевност у средњем веку*. Београд: Просвета.

Крстић, Анђелко (1932). *Трајан*. Скопље: „Немања”, Задужбинска штампарија Вардарске бановине.

Маринковић, Радмила (1986). „Савин извештај о боловању и смрти његовог оца Симеона”. Београд: Књижевност, бр. 8-9, стр. 1238-1247.

Маринковић, Радмила (1986). „Како је Сава Немањић градио књижевни лик Стефана Немање” (750 година од смрти светог Саве). Београд: Књижевне новине, год. XXXVII, бр. 702, стр. 12-13.

Маринковић, Радмила (1986). „Почеци формирања српске биографске књижевности”, Друга и трећа глава *Хиландарског типика*. Београд: Институт за књижевност и уметност, стр. 7-27.

Павловић, Миодраг (1964). *Антологија српског песништва* (XIII – XX век). Београд: Српска књижевна задруга.

Поповић, Павле (2001). *Стара српска књижевност*, приредила Радмила Маринковић. Београд: Завод за уџбенике.

Радојчић, Ђорђе Сп. (1962). *Развојни лук старе српске књижевности*. Нови Сад: Матица српска.

Радојчић, Ђорђе Сп. (1963). *Творци и дела старе српске књижевности*. Титоград: Графички завод.

Свето писмо (1950). *Свето писмо Старога и Новог завјета*. Превео *Стари завјет* Ђ. Даничић, *Нови завјет* превео Вук Стеф. Караџић. Њујорк – Лондон: Савет библиских друштава.

Станојевић, Станоје (1935). *Свети Сава*. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије.

Теодосије (1988). *Житије Светога Саве. Житија*. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.

SECOND IS THE FIRST. WRITING AS ABASEMENT
(*Žitije svetog Simenona Nemanje* by Sent Sava)

The Holy Sava is one when he writing about the other (Nemanja / Simeon), by the way, speaks about himself (*Žitije sv. Simeona Nemanje*), but quite another when others write about him (Domentian, Theodosius and his brother, Stefan the Prince, and he the same when write about his Father – *Žitije svetog Simeona*). In his *Žitije svetoga Simeona Nemanje*, he plays a completely subordinate role; in lives of saints of Domentian (*Život Svetoga Save*) and Theodosius (*Žitije Svetog Save*), he acquires the main role, although even then, as a character, he extends the second character, the character of his father, ruler and, later, the monk brother. His relationship with his father is, in both cases, unchanged: full of admiration and full of respect.

It's all right. What's unclear is why Sava minimizes his role to complete negation and degradation? He points out a fall that we do not know when it happened! It seems to us that Sava Nemanja's arrival in the Holy Mountain has lost his identity.